

ӘОЖ 94(4/9)

Д.Б. Дәуен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: dinara.dauyen@kaznu.kz

Қытай мен Қазақстандағы модернизация үдерісі

Мақалада Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасындағы модернизация мәселесі қарастырылған. Қытай мен Қазақстандағы модернизация үдерісінің жалпы сипаттамасы, мақсаты, жүргізілу кезеңдері, ерекшеліктері мен елді модернизациялаудың алғышарттары көрсетіледі.

Түйін сөздер: Қытай, Қазақстан, модернизация, реформа, стратегия, әлеуметтік-экономикалық даму.

D.B. Dauyen

The process of modernization in China and Kazakhstan

The given article considers the issue of modernization in Peoples Republic of China and the Republic of Kazakhstan. Gives a general characterization of the process of modernization, shows the stages, differences and features of modernization in China and Kazakhstan. Gives a brief overview of the prerequisites to the country's modernization.

Key words: China, Kazakhstan, modernization, reform, strategy, socio-economic development.

Д.Б. Дауен

Процесс модернизации в Китае и Казахстане

Данная статья рассматривает вопрос модернизации в Китайской Народной Республике и Республике Казахстан. Дает общую характеристику процесса проведения модернизации, показывает цель, этапы, различие и особенности модернизации Китая и Казахстана. Дан краткий обзор предпосылок для модернизирования страны.

Ключевые слова: Китай, Казахстан, модернизация, реформа, стратегия, социально-экономическое развитие.

Қай кезеңде болмасын қандай да бір елдің ел болып қалыптасуы мен елдігін сақтауы, оның сол жолдағы іс-әрекет ету үдерісі маңызды мәселе болып табылады. Бүгінде әлем түрлі өзгеріске ұшырап, заман талабы өзгерген сәтте мемлекет негізінің мықтылығының өзектілігі артты. Міне, сондықтан да елді модернизациялау күн тәртібіндегі алғашқы мәселелердің біріне айналды.

Қытай модернизациясы – бұл ҚХР тарихындағы ең сәтті тұстардың бірі. Модернизацияның көмегімен бүгінде Қытай ең қарқынды дамитын елдердің қатарында. Дамудың басым бағыттарын модернизациялау елдің алға жылжуының қозғаушы күші болды. Қытай дамуының бағытын өзгерту 1978 жылдың желтоқсан айында өткен ҚКП-ның III пленумында нақты іс жүзінде бастау алғанымен әрине, мұндай шешімдер бір күнде қабылдан-

ған жоқ, бұған Қытайдың ұзақ жылдар бойғы тарихи жағдайы, халқының тұрмыс-тіршілігі әсер етті. Негізінен, Қытайды модернизациялау мәселесі сонау ерте заманнан бергі қытай ойшылдарының еңбектерінде-ақ көрініс тапқан. Түрлі кезеңдегі қытай философтары, идеологтарының елді басқару жайлы ойлары кейінгі қытай басшыларына ой салды, қытайлық дәстүрлі көзқарасты сол заманға сай жаңа формаға шақтап жүзеге асыруға негіз болды. Ал елді модернизациялау жайлы нақты мәселе қытай еңбектеріне сүйенсек, батыс капиталистері Қытайға өз саяси тәртібін орнатып, елдің артта қалған жартылай отар елге айналуына себеп болған 1840 жылы басталған апиын соғыстарынан бері көтерілген болатын. Бірақ ол кезеңдерде бұл ойды жүзеге асыру мүмкін болған жоқ. Сун Ятсен, Чан Кайши, Кан Ювэй, Лян Цичао, Мао Цзэдун сияқты ел басшылары, ре-

волюционерлер мен реформаторлардың да елдің даму бағытына арналған өзіндік бағдарламалары болды. Бұл бағдарламалардың сипаты, жүзеге асыру жолдары әртүрлі болғандықтан да нәтижесі Қытайдың даму бағытын түрлі арнаға бұрды. Яғни қытай қоғамында реформалар мен жалпы модернизациялау процесін бастау, бұл Қытайдың сол уақытқа дейінгі тәжірибесінің нәтижесі болды деп айтуға негіз бар. Қандай да бір жаңа жобаның теориялық негізі болмаса оның сәтті жүзеге асуы екіталай. Жаңа замандағы ҚХР-ды модернизациялау теориясы – бұл Дэн Сяопин идеяларының басты құрамдас бөлігі. ҚКП-ның 15-ші бүкілқытайлық съезінде атап өткендей, «Дэн Сяопин идеялары – социалистік модернизацияны сәтті жүзеге асыруда қытай халқына бағыт көрсеткен ең дұрыс теория» [8]. Сондықтан да Қытайды бүгінгі дәрежеге жеткізген модернизациялауды жүргізу «Қытай реформаларының сәулетшісі» Дэн Сяопиннің ұтымды идеяларынан бастау алды. Ал осы идеяларды алға тартып, іске асыруда басшылық етіп отырған Қытай Коммунистік партиясы негізгі орындаушы болды.

Ал Қазақстанның елді модернизациялаудың алғашқы кезеңдерінде жағдайының қандай болғаны белгілі. Жаңа ғана тәуелсіздік алған жас ел еді. Қазақстан Кеңес Одағында шикізат көзі болды, мұнда жер асты қазбаларының 60%-дан астамы өндірілді. Бірақ өндіріс технологиясы өте баяу қарқынмен жетілдірілді, техника мен құрал-жабдықтар ескірді. 80-жылдардың екінші жартысында-ақ қоғамның түрлі саласындағы жұмысшылардың әлеуметтік жағдайы нашарлады. Осы жағдайларға қарамастан билік басындағы Коммунистік партия ескі әдіс-тәсілдермен әрекет ете берді, ешқандай жаңашылдыққа ұмтылыс болған жоқ [2; 87]. Міне, осындай жағдайлардың өзі жаңа тәуелсіз мемлекет болып қалыптасқан Қазақстаннан барлық саладағы өзгерістерді талап етті. Сондықтан да Қазақстандағы реформалар мемлекеттің маңызды, басты құрамдас бөлігіне айналды. Түбегейлі ауқымды модернизация ел өмірінің барлық саласын қамтыды.

Елбасы атап өткендей мемлекеттің ұзақ мерзімді қоғамдық даму концепциясынсыз дами алмауы айқын болды, социализмді капитализммен өзгерте салу жеткіліксіз еді. Өтпелі үдерістердің мәнін түсініп, бағытын са-

ралап, жаңа қоғамды құру жолындағы нақты қадамдар мен іс-әсерекеттерді анықтау қажет болды. Тәуелсіздік алғаннан соң Қазақстанның болашағын құқықтық мемлекет, нарықтық экономика және демократия негізінде құру қажеттілігі айқындалды және бұл Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілді [4].

Елбасының 1997 жылғы халыққа жолдауында айтып өткеніндей, 1991-1997 жылдар аралығында екі басты стратегиялық мақсат көзделген болатын. Біріншіден, Қазақстан егемен тәуелсіз мемлекет болды. Екіншіден, елімізде кең ауқымды әлеуметтік, саяси және экономикалық реформалар жүргізіле бастады.

Ал «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасында Елбасы 2030 жылға қарай Қазақстан Орталық Азия барысына айналады және өзге дамушы елдер үшін үлгі болады деп сенімін білдірген болатын. Салауатты әрі гүлденген экономика құрмайынша, біз қуатты мемлекет пен Қарулы күштер құра алмаймыз, демографиялық, экологиялық және әлеуметтік міндеттерді шеше алмаймыз, әрбір адамның жеке басының қадір-қасиеті мен әл-ауқатын арттыра алмаймыз. Экономикалық дамудың жоғары қарқынына қол жеткізу өз кезегінде саяси тұрақтылық пен тұрлаулылықты, қуатты әрі нысаналы реформаларды талап етеді [7]. Аталмыш стратегияда Қазақстанның қолда бар мүмкіншіліктері, алдағы уақытта жүзеге асыруды талап ететін қысқа әрі ұзақ мерзімді басым мақсаттары, атап айтсақ, экономикалық өрлеу стратегиясы, ұлттық қауіпсіздік, ішкі саяси тұрақтылық, Қазақстан азаматтарының әл-ауқаты, энергетикалық ресурстар, инфрақұрылым сияқты салалар, осы салаларға қатысты нақты жоспарлар айқындалды.

Қытайда нақты модернизациялық үдеріс 80-жылдардың басында басталып, қандай да бір мардымды нәтижеге 90-жылдардың басында қол жеткізді. Ал Қазақстанда 1991 жылы бастау алған модернизация да 7-8 жыл өткен соң өз нәтижесін көрсетті. Әрине, қоғамның басқа салаларының негізі ретінде, алдымен, экономикалық саладағы реформаларға аса назар аударылды. Экономикалық дамудың алғашқы кезеңінде 1991-1993 жж. түбегейлі экономикалық реформалау жүргізілді, ұлттық экономиканы тұрақтандыруға біршама әрекет жасалды. Реформалаудың екінші кезеңі 1993-

1997 жж. экономикада либерализация жүргізу, нарықтық заңнамалар енгізу, сыртқы әлеммен байланыс үшін экономикалық ашықтық, шетел инвестицияларын тарту үдерісі жалғасты. Жылдам қарқынмен жекешелендіру банк жүйесін жетілдіру жүргізілді. 90-жылдардың соңында елдегі экономикалық жүйе біраз тұрақтылық деңгейіне жеткендігін көрсетті, сондықтан нарық жүйесін либерализациялау, коммуналдық жеке меншік саласын реформалауға, зейнетақы саласына, көлік инфрақұрылымы саласына көбірек көңіл бөліне бастады. Ал 2000 жылдардың басында Қазақстанда шикізаттық сипаттағы экономиканы еңсеріп, отандық өндіріске қолдау көрсететін өндірістік модернизация саясатын жүзеге асыру басталды және бұл қазір де жалғасуда. Негізінен, тәуелсіздік алғаннан кейінгі Қазақстанның жалпы дамуын төмендегідей кезеңдерге бөліп қарастыруға болады:

Бірінші кезең (1992-1995 жж.) жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға өту жолындағы кешенді шараларды жүзеге асырумен, нарықтық қатынастардың институционалды-құқықтық негізінің құрылуымен, экономиканың либерализациялануымен сипатталады. Екінші кезеңде (1996-1998 жж.) басты бағыт макроэкономиканың тұрақтандырылуы, қаржылық сала, әлеуметтік сала және өндіріс секторын жетілдіру, жекешелендіру, шағын және орта кәсіпорынды дамыту, бәсекелестік ортаны қалыптастыруға бағытталды. Үшінші кезеңде (1998-2000 жж.) елдің дамуына 1997-1998 жылдардағы әлемдік экономикалық дағдарыс әсерін тигізді. Бірақ Үкіметтің дағдарысқа қарсы жүргізген шараларының арқасында экономикалық құлдырау деңгейі айтарлықтай терең болған жоқ. Төртінші кезеңде (2000-2007 жж.) әлемдік экономикалық дағдарысқа дейін Қазақстанда тұрақты әрі динамикалық экономикалық өсу байқалды. Бесінші кезең (2008 жылдан – қазірге дейін) жаһандық экономикалық дағдарысты еңсеру кезеңі ретінде сипатталады. Түрлі дағдарыстың алдын алу, дағдарысқа қарсы іс-шаралар жүзеге асырылды. Дегенмен осыған қарамастан еліміздегі экономикалық өсім қарқыны 2008 жылы – 3,3%, 2009 жылы – 1,2%, 2010 жылы – 7,3% құрады [6].

Ал тәуелсіздіктің 20 жылдығын өткере отырып елді модернизациялау мен жалпы да-

мытуда қандай жетістіктерге жеттік десек, бейбітшілік, келісім, қоғамның біртұтастығы, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылық, халықаралық деңгейде мойындауға ие болу – бұл біздің еліміздің мақтанышымен айта алатын жетістіктері.

Елбасы 2004 жылдың 4 наурызында АҚШ-тың «The Washington Times» басылымында берген сұхбатында: Құрама Штаттарда, алдымен, нарық, одан кейін демократия қалыптасты. Ал біз Қазақстанда бір уақытта нарықтық экономика, азаматтық қоғам және демократия негіздерін қалауға тырысудамыз деген болатын [5]. Әрине, Қазақстанда әлі де болса шешімін таппаған әлеуметтік мәселелер жетерлік, дегенмен жоспар бойынша алға қойылған мақсаттар біртіндеп жүзеге асырылуда. Елбасының «Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту – Қазақстан дамуының басты бағыты» деген тақырыппен 2012 жылғы халыққа жолдаған жолдауында елдің бүгінге дейінгі жеткен жетістіктері ескеріле отырып, алдағы уақытта дамуының жаңа деңгейі қойылды. Мұнда ел дамуында өзекті болып табылатын жұмыспен қамтамасыз етілу, қолжетімді баспана, өңірлерді дамыту, халыққа мемлекеттік қызмет көрсетулер сапасын жақсарту, білікті саяси басқарушы топты даярлау, сот ісі және құқық қорғау орындарын модернизациялау, білім-ғылым мен денсаулық сақтау саласын қарастыратын адам капиталының сапалы өсімі, зейнетақы жүйесін жетілдіру, индустриалды-инновациялық жобалар, ауылшаруашылығы салалары бойынша жасалатын жұмыстың нақты жоспары көрсетілді [3].

Қытай модернизациясына келер болсақ, алғашқы уақытта елде, алдымен, өнеркәсіп, ауылшаруашылығы, әскери сала, ұлттық қауіпсіздік және ғылыми технология салаларын қамтитын «төрт модернизацияны» жүзеге асыру жоспарланған болатын. Елді модернизациялаудың негізгі жұмыстары Дэн Сяопин билікке келгеннен соң басталды. Қытай реформаларын экономикадан бастады. Ел экономикасын біртіндеп жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшіре бастады.

Реформаның алғашқы кезеңі 1978-1984 жылдарды қамтиды. Бұл кезеңде «Жоспарлы экономика – негізгі, ал нарықтық экономика – қосымша» деген ұранмен реформаны жоспарлы және нарықтық түрлерді біріктіре

жүргізді. Негізінен, ауылшаруашылығы, аграрлық секторға көп көңіл бөлінді. Екінші кезең 1984 жылдың қазан айынан – 1992 жылдың желтоқсан айы аралықтарын қамтиды. ҚКП-ның XIII съезінде «қытайлық ерекшелігі бар социализмді құру» бағыты қабылданды. Осыған орай 1987 жылы «Мемлекет нарықты реттейді, ал нарық кәсіпорынды бағдарлайды» деген жаңа ұран жарияланды. Осы кезеңде реформалау, негізінен, ауылдан қалаға ауысады [1; 108-109 б.].

Үшінші кезең 1992-1997 жылдарды қамтиды. Бұл кезеңде «нарықтық экономика құру» ұраны жарияланды. Қытай қоғамы жаңа экономикалық жүйеге аяқ басады. Бұл кезеңдегі экономикалық стратегияның басты мақсаттары: 1) кәсіпорындарды басқаруды ықшамдау; 2) нарықтық қатынастар үдерісін жылдамдату; 3) реформаны жан-жақты тереңдету; 4) экономикалық өсу қарқынын тездету болды. Төртінші кезең 1998-2002 жылдар аралығын қамтиды. Бұл кезеңде реформа жүргізілген 20 жылдық уақытқа қорытынды жасалады. Ендігі мақсат қоғамдық сұраныстың өсуін қолдау болды. ҚКП-ның 1997 жылғы XV съезінде мемлекеттік кәсіпорындарды реформалау жөнінде шешім қабылданды және бұл экономикалық реформадағы ең қиын мәселелердің бірі болды [1; 113, 115-116 б.].

Бесінші кезең – 2002 жылдан қазірге дейінгі уақыт. 2002 жылдың қараша айында өткен ҚКП-ның XVI съезінде Қытайдың дамуының жаңа бағыттары белгілі болды. «Социалистік-нарықтық экономиканы жетілдіру» ұранын алға тарта отырып, эконмикалық құрылымда стратегиялық өзгерістер жүргізу, елдің индустриялануын аяқтау, ақпараттандыруды күшейту, тұрғындардың өмір сүру деңгейін ұдайы өсіру мақсаты қойылды.

2007 жылдың 21 қазанында өткен ҚКП-ның XVII съезінде сол уақыттағы төраға Ху Цзиньтао өткен бес жылдағы нәтижелерді қорытындылай келе, ел дамуы мен модернизациялаудың жаңа кезеңінде «сяокан» қоғамын құруды одан әрі жалғастыру қажет екендігін және даму бағыты әрдайым ғылыми концепцияға негізделуі керек екендігін атап өтті. Сонымен қатар 2020 жылға қарай Қытайда толық «сяокан» қоғамы орнауы қажет екендігін баса көрсетті [9].

Қытай мен Қазақстанның елді модернизациялау моделін қорытындылай келе түйгеніміз, екі елдің де өзіндік даму тарихы, бағыты, өздеріне тән менталитеті, тұрмыс-тіршілігі бар. Модернизациялауды қандай жолмен жүргізсе де басты мақсат – халықтың әлауқатын көтеру, ішкі тұрақтылығын нығайту, сыртқы қауіп-қатерден сақтану, қорғанысын күшейту, жалпы мемлекетті нығайтып, әлемдік үдерістердің толық қанды мүшесі ретінде қатыса алу еді.

Модернизация басталғалы бергі Қытай мен Қазақстанды салыстырсақ, бүгінде Қытайдың әлемдік қауымдастықта салмақты орны бар, әлем елдері Қытаймен санасуға мәжбүр, қандай да бір елмен серіктестік шараларын жүргізгенде қашан да Қытайдың мүдделері жоғары тұратыны шындық. Ал Қазақстан – тәуелсіздігіне 20 жыл ғана толған жас ел. Әрине, соған қарамастан ұтымды саясат негізінде біздің де әлем елдері алдында алатын өз орнымыз бар. Дегенмен, Қ. Сұлтанов өз еңбегінде атап өткендей, Қазақстан – ірі державалардың мүдделерінің тоғысқан нүктесі. Қазақстанда көптеген мемлекеттердің экономикалық мүддесі жатыр. Ал экономикалық мүдделер саяси негізсіз болмайды. Саяси сахнадағы қарым-қатынастар әрдайым оңай бола бермейді. Сондықтан да Қазақстан үшін тәуелсіздігінің тұғырын нығайтып, елді дамыту үшін, әлемдік геосаяси кеңістікте лайықты орын алу үшін өзінің бар интеллектуалдық күш-қуатын ақылмен әрі шебер қолдана білуі қажет.

Модернизация Қазақстанда да, Қытайда да тек қана оңды нәтижемен сәтті өтіп жатқан жоқ. Екі елде де әлі де талай шешілмеген саяси-әлеуметтік мәселелер жетерлік. Модернизацияны жүргізу барысында түрлі қиыншылықтар кездесуде. Екі елде де халық тарапынан мемлекеттің дамуына толық қанды қанағаттанбау көрінеді. Бүгінгі әлем дамуының бір-біріне тәуелділігі де біраз қиындықтар туғызуда. Соған қарамастан Қытайдың да, Қазақстанның да алдағы уақытқа арналған нақты стратегиялық даму жоспары бар және екі ел де бұл жоспарды жүзеге асыру жолында тырысып бағуда. Ал болашақтағы бұл өзгерістердің нәтижесінің қандай болатындығын уақыт көрсетеді.

Әдебиеттер

- 1 Селищев А.С. Китайская экономика в XXI веке. – Москва, 2004.
- 2 Султанов К. Реформы в Казахстане и Китае. – Астана, 2000.
- 3 ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 27.01.2012.
- 4 Назарбаев Н. Демократию нельзя объявить, ее можно лишь выстрадать // Журнал “Женев дипломатик мэгэзин”. 01. 2003.
- 5 Назарбаев Н. Прогресс в Казахстане //»The Washington Times», США. 4 марта 2004.
- 6 Сабден О. Успехи неоспоримы. Экономическое развитие Казахстана за 20 лет Независимости // Казахстанская правда от 04.11.2011.
- 7 Қазақстан-2030 стратегиясы.
- 8 XV Всекитайский съезд КПК, 12 сентября 1997.
- 9 中国共产党第十七次全国代表大会. 21.10. 2007.

References

- 1 Selishev A.S. Kitaiskaya economica v XXI veke. – Moskva, 2004.
- 2 Sultanov K. Reformy v Kazakhstane i Kitae. – Astana, 2000.
- 3 Kazakstan Respublicasy Prezidenti N.A. Nazarbayevtyн Kazakstan halkyna Joldaуy. 27.01.2012.
- 4 Nazarbayev N. Democratiu nelzya obyavit, ee mojno lish vystradat. // Journal “Genev diplomatic magazine”. 01.2003.
- 5 Nazarbayev N. Progress v Kazakhstane // «The Washington Times», USA, 04.03.2004.
- 6 Sabden O. Uspehi ne osporimy. Economicheskoe razvitie Kazakhstana za 20 let nezavisimosti // Kazakhstanskaya pravda, 04.11.2011.
- 7 Kazakstan – 2030 strategyasy.
- 8 XV Vsekitaiskii syezd KPK, 12.09.1997.
- 9 Zhongguo gongchandang di shi qi ci quanguo daibiao dahui. 21.10.2007.